

Rüdiger Vossen

CIGÁNYRABSZOLGASÁG A HAVASALFÖLDÖN ÉS MOLDÁVIÁBAN

Mialatt Nyugat- és Közép-Európában a megtűrést és a kegyetlen üldöztetéseket követően megpróbálták a cigányokat erőnek erejével letelepíteni és asszimilálni – addig Kelet- és Délkelet Európában az elejétől fogva egészen másképp alakult minden. Havasalföld és Moldávia – mint a legfontosabb román területek – egyrészt a feltörekvő flandriai, német és lengyel hazavárosokkal, másrészt a Kelet-Római Birodalommal folytattak élénk kereskedelmet, ezzel fontos köztes szerepet tölthettek be. A XIII. és XV. század közötti időszakban, a keresztesháborúk idején havasalföldi és moldáviai parasztok különböző kereskedelmi cikkeket és sőt szállítottak szekereken Északról és Észak-nyugatról a Fekete tengerhez és a Dunához, keleti árucikkeket pedig az ellentétes irányba. Ezenkívül gabonával és zabbal közvetlenül is részt vettek a kereskedelemben. A kereskedelem főbb színterei Szében, Brassó, Beszterce fölvirágzó városai voltak Erdélyben, Lvov és Krakkó Lengyelországban.

E gazdag területek vonzásának következtében (feltehetőleg a mongolok, tatárok és kumánok csapatainak kíséretként is) a XIII. és XIV. században tömegével érkeztek cigányok Görögországból a Havasalföldre és Moldáviába. A gazdasági életben mint különféle vándormesterségek űzői – kovácsok, üstkészítők, szűrő- és kanálkészítők – játszottak fontos és szívesen látott szerepet. A törökök előretörésével drámaian változott úgy a gazdasági, mint a politikai szerepük. 1354-ben a törökök átlépték a Boszporuszt, 1356-ban Bulgária török tartománnyá, a Havasalföldi hercegség pedig az Oszmán Birodalom sarckötelezettjévé válik. A valamikori Bizánci Birodalommal való kereskedelem megszűnik. Az elszegényedő, sarcköteles hercegek és kolostorok a még szabad parasztokat egyre magasabb adókkal sújtják, amelynek következtében ezek lépésről-lépésre eladósodott szolgasorba, majd végül jobbágyorba kerülnek. Velük együtt pedig a cigányok is. Az első cigányokról szóló írásos nyomok a Havasalföldön 1382-ből valók, miszerint egy szolgasorba került cigány családot egy román herceg eladott egy kolostornak. Szolgák voltak a földtelen parasztok is,

akiket a Havasalföldön „rumánok”-nak (román) neveztek.

A cigány rabszolgaságnak három különböző formája volt az uraság (tulajdonos) lététől függően.

1. *Tigani domnesti* – urasági cigányok. Ők valamely herceg, illetve az állam tulajdonában voltak.
2. *Tigani boieresti* – valamely bojár vagy nagybirtokos tulajdonában lévő cigányok.
3. *Tigani manastiresti* – a kolostorok tulajdonában lévő cigányok.

A legnagyobb szabadságot még az urasági cigányok élvezték, mint különféle vándormesterségeket űzők (kézművesek: vas-, réz- és aranyművesek (*fierari, kalderari*); réz- és aranybányászok (*rudari, aurari*); fafaragók és kanálkészítők (*lingurari*), valamint medvétáncoltatók és vásárosok (*ursari*). Évente személyenként húsz-harminc fillért fizettek adóként a hercegnek, territóriumukhoz pedig kötve voltak.

A bojár és a kolostori cigányok szigorúan földjükhöz voltak kötve, amelyet jognélküli földmunkásokként kellett megművelniük. Mezőgazdasági (*tigani ogor*) cigányoknak is nevezték őket, illetve területi cigányoknak (*tigani batrasii*). A földművelésen kívül még kovácsokként, fafaragókként, szakácsokként és háziszolgákként is dolgoztak. Tulajdonosaik családotól eladhatták, kölcsönbe adhatták és elképzeléseik szerint büntethették őket.

Míg a jobbágyok intézménye Erdélyben (nagy Magyarország, majd később Ausztria - Magyarország részeként) kevésbé előrehaladott volt, majd a XVIII. század végén teljesen meg is szűnt, addig a Havasalföldön és Moldáviában egészen a XIV. század végéig fennállt. Az 1359-ben alapított Moldáviai Hercegség Bukovinát és Besszarábiát is magában foglalta 1812-ig. 1513-tól Moldáviának is sarcot kellett fizetnie az Oszmán Birodalomnak, így itt is ugyanazok a körülmények uralkodtak, mint a Havasalföldön. Moldáviában a jobbágyok és a szabadok közti házasság törvényellenes volt. A jobbágyok csak a földesuruk

engedélyével házasodhattak. A Havasalföldön a cigányok születésüktől fogva automatikusan jobbágyok voltak, földesúr hiányában pedig a herceg jobbágyainak számítottak. A nem cigányokkal való házasságok leszármazottai szintén jobbágyokká váltak. *Michael Kogalnicnanu* még 1837-ben is a következőképpen ír ezen szerencsétlenek sorsáról:

„Fiatalként gyakran láttam Jassi (Moldávia) utcáin vasravert embereket. Néhányuknak még vasgyűrű is volt a fején, illetve a nyaka körül. Kegyetlen megkorbácsolásnak, éheztetésnek voltak ezek a cigányok kitéve – meztelenülhóba, fagyosfolyóba vetették, füstben majdnem a megfulladásig kínozták őket. A tökéletes önkénynek voltak kitéve. Házasságaik, családi köteleik szentségét a sárba taposták. Sem az emberek, sem az egyház, sem pedig a törvényalkotók nem mutattak semminemű együttérzést.” (Kenrick Puxon, 1981)

Mivel a cigányok életkörülményei földesuraik szerint változóak voltak, a Havasalföldön és Moldáviában különböző kisebb csoportokra tagolódtak, a megtelepedtek és a vándorlók („nomádok”) elkülönültek egymástól. A megtelepülteknek sok mindenben kellett alkalmazkodniuk uraikhoz. A román nyelvet és az ortodox vallást, illetve a magyar területeken a katolikus vagy a protestáns vallást, továbbá a magyar nyelvet átvették. A relatíve szabadon vándorló urasági cigányok viszont messzemenően megtarthatták szokásaikat, nyelvüket. Ugyanakkor mindkét csoport egyaránt a társadalom legalsóbb rétegeinek számított. A szolga (*rob*) és a cigány (*tigan*) kifejezéseket szinonimaként használták. Ez a viszony Romániában a mai napig széles körben fennmaradt.

A romániai jobbágy cigányok sorsának fordulópontját a török uralom vége jelentette, a Drinápolyi Békeszerződést (1829) követően. A direkt módon való kizsákmányoló rendszert lépésről-lépésre fölváltotta egy, a bérmunkán alapuló, szerződéses rendszer.

Alexander Ghika, havasalföldi herceg 1837-ben megműveltette cigányaival parlagon maradt földjét, majd később nekik is adományozta azt. Őt követte a moldáviai *Mihail Stuvza* herceg, aki 1844-ben felszabadította az egyház és az állam tulajdonában lévő cigányokat. Az ideiglenes kormány 1848-ban határozatot hozott az összes cigány szabadon engedésére, amely határozatot még a reform megvalósítása előtt vissza kellett vonniuk. Így a román cigányság végleges föl szabadulása Moldáviában 1855 novemberéig, a Havasalföldön 1856 februárjáig húzódtott.

Ezen események a Havasalföldön és Moldáviában váratlanul kétszázezer cigányt állítottak válaszút elé, hogy új hazát, lakóhelyet keressenek. Ezzel egy új,

nagy vándorlás vette kezdetét, amely Besszarábiát, Oroszországot, Bulgáriát, Szerbiát, Magyarországot, Közép- és Nyugat-Európát érintette, majd 1920 körül kiterjedt Észak-Amerikára, Mexikóra, Dél-Amerikára és Ausztráliára.

KITÖRÉSI KÍSÉRLET, A MÁSODIK NAGY VÁNDORLÁS 1855-TŐL 1920-IG

A cigányok jobbágyság alól való végleges föl szabadítása a Havasalföldön és Moldáviában a második nagy vándorlást váltotta ki. Nincsenek pontos számadatok a Romániában maradt és elvándorló romákat illetően, azon becslések azonban, amelyek kerek kétszáz ezer roma föl szabadítását valószínűsítik, feltehetően nem túlzóak. Mint ahogy a fentiek alapján láttuk, a romák már a jobbágyság idejében különböző csoportokra osztódtak, egyrészt a foglalkozásuk szerint (a foglalkozási és törzsi hovatartozás többnyire megfelelt egymásnak, tehát bizonyos törzsek bizonyos foglalkozásokat űztek), másrészt uraságaik kilétét illetően. Mindük közös jellemzője volt azonban a havasalföldi és moldáviai kultúra, a román ortodox egyház és a román nyelv ötszáz évig tartó hatása. Ezért beszélünk az esetükben az úgynevezett havasalföldi cigányokról, akik önmagukat romának (jelentése: férfiember) nevezik. Nyelvük a romanes, amely nagy számban tartalmaz románjövövény szavakat. A nyelvtudomány tehát a havasalföldi (vlah, oláh) dialektust a fennmaradó román dialektusokkal szemben önálló nyelvcsoporthként határozza meg.

Az újabb vándorlás ismét nem egyszerre, egy tömegben, hanem kis, mozgékony, ötven-százötven fős csoportokban zajlott le. Az egyes csoportok ugyanazon nemzetséghez, illetve kumpániához tartoztak. A Moldáviában élő romák, kézenfekvő okokból kifelé, a szomszédos Besszarábiába és Ukrajna déli részeibe, illetve megfelelő életkörülményeket keresve Oroszországon keresztül egészen Szibériáig mentek. Más csoportok a szomszédos Bulgáriába, a havasalföldi romák szintén Bulgáriába, illetve az ugyancsak szomszédos Szerbiába, Bánátba, Erdélybe és Magyarországra vándoroltak, ahonnan is csaknem az összes európai és tengerentúli országba (USA, Mexikó, Dél-Amerika, Dél-Afrika, Ausztrália) széledtek szét. Egy egy-két generációs átmeneti, oroszországi tartózkodás után egyes csoportok (például a rézműves romák – kelderári) az 1917-es októberi forradalom idején az éhezés és a politikai fölfordulás miatt továbbmenekültek Nyugatra. Hasonlóan alakult a szerbiai romák sorsa is, akik a XIX. századvégén, XX. század elején a gazdasági és politikai körülmények hatására (az Oszmán Birodalom alól való felszabadulás, Ausztria leigázási

törekvései) kivándoroltak Amerikába. Később őket nevezték a Macva tájegység után machvayáknak. A szerb cigányok egy másik csoportja medvetáncoltatóként (*ursari*) került Nyugat-Európába, illetve a tengeren túlra.

Néhány roma csoport (lovári, csurári, kelderári) nyelvében a magyar komponens két dologra enged következtetni:

1. A magyarterületeken való hosszabb tartózkodásra.
2. A többévszázados együttélésre az erdélyi magyar kisebbséggel, illetve Moldáviában a székelyekkel.

A romák második nagy vándorlása az egyes család-sorsokon keresztül történelmileg jól nyomon követhető. *Mateo Maximoff* kelderara író számol be például arról, hogyan hagyták el ősei 1870 körül Oroszország felé véve az útjukat nagy Magyarországot. Oroszországban körülbelül 1910-ig maradtak, majd Európán keresztül-kasul utazva, egészen Spanyolországig jutottak, míg végül 1920 körül Franciaországban telepedtek meg. Nemzetségük a Második Világháború óta honos Montreuil-sur-Bois-ban. *Clebert* kiegészítésképpen hozzáfűzi, hogy Maximoff ősei a romániai jobbágyfelszabadítást követően két, a *mijejesthhti* és a *ajonesthi* csoportra váltak (az elnevezés a családfők neveiből született). Maximoff nagyapja lett 1910 körül mindkét csoport vezetője. Növekvő létszámuk miatt, de talán taktikai okokból is, a csoport ismét szétvált. Egy részük *Taikoni* néven Svédországba került, a többiek Franciaországban, Spanyolországban, Portugáliában és Angliában telepedtek meg. A nemzetségalapítók után ezekben az országokban *belkeshti*, *cingareshti*, *csukureshti*, *trinkiteshti*, *laidakeshti*, *burnbuleshti*, *cergui*, *palesthi* megjelölést használják.

A nagy mesemondó, *Johan Dimitri-Taikon* nemzetségének származásáról *Karl-Herman Tillhagen* a következőképpen számol be:

„1906-ig Taikon, cigány neve szerint *Milos*, főképpen Oroszországban tartózkodott, Bakutól Arhangelszkig járva az országot. Még ugyanabban az évben a balkáni országok felé vette az útját, majd Lengyelországba, később Finnországba ment. Szinte mellékesnek tűnik az olaszországi, osztrák, cseh, német tartózkodása. Az Első Világháború előtt Norvégiába került, ahol több évig vándorolt. Az utolsó harminc évet kizárólag Svédországban töltötte, ahol is a családjával együtt rézművesként, vásárosként és zenészként tartotta fenn magát. 1942 óta téli szálláshelyük Stockholm.”

Tillhagen kiegészítésképpen megjegyzi, hogy a taikoni – mint a legtöbb Svédországban vándorló cso-

port – a kelderara nemzetséghez tartozik. Taikon édesanyja Magyarországról származott.

Az angol cigány kutató, *Winstedt*, az 1911-13-as angliai „rézműves-invázióról” számol be, mely csoport megközelítőleg negyven tagból állt, Marseille-ből érkeztek Liverpoolba, és az USA-ba szándékoztak hajózni. Tipikus vándormesterségük mellett közös jellemzőjük volt színes népviseletük, asszonyaik gazdag arany ékszerei, hatalmas sátraik. Nyelvükből következtetni lehetett hosszú romániai, magyarországi, illetve szláv nyelvterületeken való (Galícia, Oroszország) tartózkodásra. *Winstedt* is beszámol idegenszerű cigány csoportok hirtelen fölbukkanásáról a különböző európai országokban.

Franciaországban az első csoportokat 1849 és 1878 között regisztrálták, Angliában 1868 és 1878 között, 1871-72-ben Algériában, később pedig az összes európai országban is.

A fentiek alapján bizonyosan állíthatjuk, hogy az 1850 körül érkezett csoportok tagjai az első, 1837-ben Moldáviában és a Havasalföldön a jobbágyorsból föl-szabadult romák voltak.

